

İslam Ekonomi Yönetiminde Plancılık ve Bütçeleme Anlayışı

Ahmet EFE¹

Özet

Müslüman ülkelerdeki plancılık ve bütçeleme anlayışı da merkez batı ülkelerinden transfer edilerek ulusal koşullara uyarlanan bir yapı arz etmektedir. Bu çalışmamızda İslami bakış açısıyla İslam ekonomi yönetiminde birbiriyle ilişkili olan plancılık ve bütçeleme anlayışları incelenmektedir. İddiamız, İslam'a uygun plancılık ve bütçelemenin tesis edilebilir olduğudur. Ekonomi, maliye ve İslam dini çerçevesinde yapılan analizlerde çağdaş ve orijinal bir yaklaşımla dünya hayatını merkeze alarak diğer her şeyi dünyadaki maddi kazanımlar açısından araçsallaştıran batılı uygulamalara nazaran dünyayı, geçici dünya hayatını ve bütün gereklerini ebedi olan ahiret hayatını kazanmak için bir araç olarak görerek her iki hayatı da değerleri kadar önem veren İslami yaklaşımın üstünlüğü ortaya konulmaktadır. Kuran'da pek çok yerde akıl ve hikmet ile ölçülme ve tedbirli olmak gibi sıfatlar zikredilmekte ve Allah'ın en iyi planlayıcı olduğu ifade edilmektedir. Buna göre, Allah'ın verdiği nimetlerden en doğru yararlanmayı ve israfın önlenmesi için planlar yapılabilir ve bütçeleme de faizli borçlanma olmaksızın denk olarak oluşturulabilmelidir.

Anahtar kelimeler: *İslam ekonomisi, kamu yönetimi, planlama, bütçeleme*

Jel Sınıflandırma: O21, G31, H61, E62

Planning and Budgeting Approach in the Islamic Economic Management

Abstract

Planning and budgeting methodologies of Muslim countries are also presenting a structure of being transferred from central capitalist countries and partially modified to national requirements. Our argument is that a new approach of planning and budgeting in compliance with Islamic economics is possible and applicable to Muslim countries. Therefore, in comparing western capitalism that centralizes capital accumulation in primer focus by subjugating everything that can serve material progress as means of production or productive relations, with İslamic philosophy that takes world only as a temporary place but worthwhile to the extent that it preserves life of the hereafter by subjugating whatever exist as creature means relation of which should be based on Divine consent. In the Koran, reason and wisdom are mentioned together with balance and precautions and it is particularly stressed that "God is the best planner". Hence to be in conformity with İslam, a planning procedure has to aim economy of resources by dismissing whatever extravagant and a budgeting process has to have an objective of being equal without any interest bearing borrowing.

Key words: *İslamic economics, public management, planning, budgeting.*

Jel Codes: O21, G31, H61, E62

¹ Dr., CISA, CRISC, PMP, İç Denetçi, Ankara Kalkınma Ajansı

E-posta: icsiacag@gmail.com

Giriş

Bir sosyal bilim olarak ekonomi, insanların ve toplumların sahip oldukları sınırlı kaynaklarıyla onların sürekli gelişen sınırsız ihtiyaçlarını karşılama bilimi veya ekonomik tercihleri analiz ederek belirli teori ve kavramlar ışığında değerlendirme olarak tanımlanmaktadır. İnsan ihtiyaçları ve tercihlerinin karşılanmasını sağlayan mekanizmalar kuşkusuz insanın etkisi altında bulunduğu planlama ve bütçeleme anlayışlarına göre değişkenlik gösterebilmekte ve ekonomik tercihlerin piyasaya yansıtılmasında davranışların arkasında bilinç düzeyi, algular, inanışlar ve kültürel değerler etkili olduğu gibi planlama ve bütçeleme kültürü de kapitalist yaklaşımlardan, israftan ve aşırı borçlanmadan kendisini kurtaramamaktadır. Özellikle yerel yönetimlerde yapılan planlama ve bütçeleme anlayışları politik amaçlara dayandığından ve ciddi denetim mekanizmalarına sahip olmadığından kaynakların israf edilmesi, seçim öncesi gereksiz harcamalar yapılması ve aşırı borçlanmaya başvurulması sık rastlanan sorunlardandır. Bu durumları salt açıdan ekonomik fayda veya objektif kullanım/değişim değerleri ile açıklayabilmek olanaklı değildir. Çünkü iktisat pozitif olduğu kadar normatif ve objektif olduğu kadar sübjektif parametrelerin de dikkate alınarak değerlendirildiği bir bilim dalıdır. Bu noktada ekonominin maliye disiplini ile kesişimi kaçınılmaz olmaktadır. Bu nedenle de kamu maliyesi ve ekonomi yönetimi kapsamında planlama ve bütçeleme temelleri, ekonomik adamın tercihleri, algısı, değerleri ve davranışlarını tetikleyen bilişsel etkenler çerçevesinde değerlendirebilmek önem arz etmektedir.

Bilimsel disiplin alanında şer'i hukuk yaklaşımları ile birlikte finansman metotları daha ağır bastığından modern iktisat dışında nasıl bir analitik yaklaşım gösterilmesi gerektiği de henüz tam olarak netleşebilmiş değildir. Bu nedenle de öncelikle İslam ekonomisi disiplininin diğer komşu disiplinlerle olan teması ve ilişkilerinin incelemeye konu edilmesi bu anlamda hatırı sayılır bir katkıda bulunacağı düşüncesiyle ekonomi ve maliye disiplinlerinin ile kesişiminde İslam'ın farklı olarak ne tür bir katkı sağlayabildiğinin inceleme konusu olmasında yarar görülmüştür.

Müslüman ülkeler büyük borçlara maruz kalıyorlar. İktisat ve Han'ın (2004) 11 yıl boyunca (1990-2000) 30 IDB (İslami Kalkınma Bankası) üye ülkesi üzerinde yaptıkları bir çalışmada, 236 gözlemden 208 vakada açık verildiği ve sadece 28'inde (gelirlerin büyük bir kısmının petrol servetinden geldiği ülkelerde) fazla olduğu tespit edilmiştir. Günümüzde de tablo benzer şekildedir. Daha da kötüsü, kamu harcamaları anılan dönem içinde 22 ülkeden 13 tanesinde kamu gelirinden daha yüksek bir oranda artmıştır. Akademik çalışmalar, 19 ülkede (30 üzerinden) dış borçların GSYİH'nin yarısından fazlasını, 9 ülkede ise GSYİH'den daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Bu da vahim bir durumu ortaya koymaktadır. Dış borçlara ek olarak, büyük iç borçları da var. Faiz ödemesi de maalesef kamu harcamalarındaki en büyük veya ikinci en büyük kalem olarak göze çarpmaktadır. Bu nedenle İslam'da bütçeleme ve finansal planlama konusu büyük önem arz etmektedir (Boumediene, 2015).

İslam'da finansal planlama yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkmış ve İslami finansal piyasaların tanımlanmasıyla da ilişkilendirilebilmektedir. İslam'da finansal planlama sadece servetin elde edilmesi ve biriktirilmesi ile ilgili olmayıp, insanın yeryüzünün halifesi olması itibarıyla tüm nimetlerden yararlanma biçiminin belirli kurallar çerçevesinde yapılabilmesini sağlamaya yöneliktir. Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak insanın görevi nimetlerin yeryüzünde insanlığın yararına kullanılması için gayret etmektir. Bunun için de insana tercih ve eylem

özgürlüğü verilmiştir ki bu özgürlük kendisine ve başkalarına zarar vermeyecek şekilde kullanılabilir şekilde sınırlandırılmıştır. Bu da etkin bir planlama, Önceliklendirme ve kaynakların tahsisi için de bir bütçeleme anlayışının varlığını gerektirir (Arafah & Fathiy, 2013).

Modern iktisat teorisinin sadece dünya hayatıyla ilgili sınırsız ihtiyaçların sınırlı kaynaklarla karşılanabilmesi noktasında analizler yaparken, İslam ekonomisi dünya hayatını değil aynı zamanda ahiret hayatını da dikkate alırken ahiret hayatını dünya hayatına öncülleyen ve dünya hayatını da ahiretin bir tarlası bir mezrası gibi eldeki kaynaklardan birisi olarak değerlendirir. Bu çalışmada referans noktası olarak alınan Risale-i nur tefsirindeki temel yaklaşım da bu noktada her gün verilmiş olan yirmi dört saatlik ömür de bir kıt sermaye olarak ele alınmakta ancak bu sermaye ile ebedi bir hayatı dünyalar kadar bağlar ve bahçeler kazanma imkânı sunan bir fırsat olarak ele alınmaktadır. Buna göre, Allah'ın verdiği nimetlerden en doğru yararlanmayı ve israfın önlenmesi için kalkınma planları yapılmalı ve bütçeleme de faizli borçlanma olmaksızın denk olarak oluşturulabilmelidir.

1. Yöntem

Araştırmamızda betimleyici ve ilişki arayıcı mantıksal analiz metotları kullanılmaktadır. Ayrıca İslam ekonomisi, planlama ve bütçeleme üzerinden de literatür taraması yapılmaktadır.

Ebsco veri tabanında yabancı literatür taraması yapılmıştır. Buna göre "islamic economics" olarak yapılan aramada 189 adet makale, " planning and budgeting" olarak yapılan aramada 14,595 adet makale çıkmıştır. Türkçe literatür araştırması için de "İslam ekonomisi" olarak yapılan aramada 10 adet makale, "planlama ve bütçeleme" olarak yapılan taramada 72 makale tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırma alanında yeterli düzeyde yabancı yayın varken Türkçe literatürde yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu husus da kuşkusuz yaptığımız çalışmanın Türkçe literatüre olan katkısının önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmamızda temel amaç, İslam ekonomisinin planlama ve bütçeleme boyutuna dair detaylı bir çalışma yapmak değildir. Zira bu ancak bir kitap çalışmasına konu edilebilecek düzeyde kapsamlı bir analiz ve değerlendirmeyi gerektirmektedir. Buradaki temel amaç, İslam ekonomisinin planlama ve bütçeleme temellerinin olabildiğinin ortaya konularak bunların modern iktisadın dayandığı batı planlama ve bütçelemesinden farklılık arz ettiğinin ispatlanabildiğini göstermektir.

Bu nedenle de İslam ekonomisi disiplini üzerinde yaptığımız bu araştırmayla ekonominin planlama ve bütçeleme boyutuyla literatüre katkıda bulunmak ve Türkiye'de çıkmış bir dini eser olarak Risale-i Nur'un konuya katkısının olup olmadığının tespit edilmesi gerektiği düşünülmüştür. Diğer tefsirler kapsamında başka çalışmalar yapılmasında da yarar vardır. Ancak bir makale çalışması kapsamına sadece bir tefsir külliyatının incelenebilmesi olanaklı görülmüştür. Buna göre araştırma sorularımız şu şekilde belirlenmiştir:

1 İslam ekonomisi planlama ve bütçeleme açıdan analiz edilebilir mi?

1. Türkiye'de ortaya çıkan çağdaş bir eser olması açısından Risale-i Nur tefsiri İslam ekonomisinin planlama ve bütçeleme temellerini ortaya koyabilmeye katkıda bulunabilmekte midir?

Yukarıda belirtilen araştırma sorularına cevap aranırken öncelikle İslam ekonomisiyle ilgili sorunlar değerlendirilerek araştırma problemi yapılandırılmakta; modern ekonominin temelleri konuyla ilişkisi bağlamında değerlendirilmekte; şeriat ile ekonomi arasındaki ilişkiler kuramsal ve kavramsal boyutlarıyla ele alınmakta; İslam şeriatı ile ekonominin nasıl düzenlendiği üzerinde durulmakta; İslam ekonomi planlama ve bütçelemesinin temelleri değerlendirilmekte ve en son İslam ekonomi planlama ve bütçelemesine Risale-i Nur tefsirindeki hususlar çerçevesinde nasıl bir katkıda bulunulabildiği analiz edilerek araştırma soruları cevaplanmaya çalışılmaktadır.

2. Araştırma Problemi

Araştırmamızda, ekonomik davranışların planlama ve bütçelemeden kaynaklanan nedenlerinin olup olmadığı ve bunun İslami perspektiften planlama ve bütçelemenin analizlerle çözümlenmesinin olanaklı olup olmadığı araştırılmaktadır. Yanlış ekonomik planlama ve açık finansmana dayalı kamu maliyesinin diğer ekonomik dengeleri de etkileyeceği dikkate alındığında doğru plancılık ve bütçelemenin ciddi bir etken olduğu kabul edilecektir.

Araştırmamızın hareket noktası da İslam toplumlarında daha çok batı planlama ve bütçelemesinin ürünü olan sistem, yaklaşım ve politika paketleri ile kurumsal yapılanmalardan çoğunlukla sonuç alınamaması ve İslam ülkelerinin batılı merkez kapitalist ülkelere göre üretici olmaktan çok tüketici ve çevre toplulukları gibi görünmeleridir.

Bazı araştırmacılar ise İslam ekonomisi ile ilgili çalışmalarda stratejik vizyon eksikliği sorunu olduğu tespiti yapılmıştır. Buna göre, teorileştirilme çabalarının metodolojik olarak doğru olmadığı, aslında yapılması gerekenin “İslam Ekonomi Teorisi” değil, “Ekonominin İslami Teorisi” olduğu iddia edilmiştir. Bunun için de insanın ekonomik davranışının incelenmesi gerektiğinden İslam ekonomisinin bu sorunu çözebilmesi için öncelikle fizik ve matematik gibi pozitif fenlerden boşanarak biyoloji, sosyoloji, psikoloji ve planlama ve bütçeleme gibi insan yaşamını konu edinen bilimlerle evlenmesi gerektiği savunulmuştur (Khan, 2013).

İslam'ın kendisine has karakteristiği olmasından dolayı modern ekonomi yaklaşımından temelinde ayrıştığı iddiası çerçevesinde yapılan bir araştırma sonucunda “İslâm'ın bütünlüğü nazar-ı itibara alınmadan ve İslâm bütün boyutlarıyla hayata taşınmadan yapılan iktisat çalışmaları, “İslâm kapitalizmi” veya “faizsiz ve zekâtlı kapitalizm” olmaktan öteye geçemeyeceği” sonucuna varılmıştır (Çayiroğlu, 2014).

Konuyla ilgili eleştiri yapanlardan bazıları çok ileri de gitmişlerdir. Örneğin Sohrab Behdad, İslam ekonomisinin İran'da uygulama teşebbüsleri hakkında bahsederken “İslam ekonomisinin geçerli bir sosyal alternatif oluşturma kabiliyetinden yoksun olduğu açıkça ortadadır” şeklinde ifade kullanmış ve Timur Kuran da benzer şekilde İslam ekonomisinin öz ve içerikten yoksun olduğunu ve İslam ekonomisi çalışmalarının da aslında farklılaştırılmış bir İslam kimliği oluşturma çabaları olduğunu ileri sürmüştür (Zaman, 2012, s. 145).

Müslüman toplumların geri kalmışlıklarının nedenleri üzerine daha pek çok analiz yapılmıştır. Ancak ekonomik sorunların çözümü için genelde çeşitli politika paketleri ile kurumsal yapılar üzerinde durulurken İslam ekonomisinin çözüm sağlama kabiliyetinin göz ardı edilmesi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Temel sorun, İslam ülkelerinde ciddi bir şekilde açık bütçe verilmesi, kalkınma planlarının başarılı olmaması ve faizli borçlanma yoluyla kamu harcamalarının çoğunlukla finanse edilmesidir.

Yanlış planlama kaynakların israf edilmesine ve açık finansmana dayalı bütçeleme ve aşırı borçlanma politikaları da parasal ve mali disiplini bozacak sonuçlara neden olmaktadır. Acele ile kamu yatırımlarının bir an önce bitirilmesi için her türlü kaynağı borçlanma ve açık finansman ile karşılamaya çalışmak aynı zamanda ekonomide dışlama etkisine de yol açmaktadır. Fizibilitesi olmayan ve ekonomik olmayan yatırımlar da ayrı bir yönden olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle bütçeleme ve planlama konusu araştırmamızda temel sorun olarak görülerek bir çözüm arayışına girilmiştir.

3. İslam Şeriatı ve Ekonomi

Sürdürülebilir iktisadi kalkınmanın İslam ile olan ilişkisi üzerinde araştırmalar yapmış olan Marsuki'ye (2009) göre ise din, Dünyadaki pek çok toplumda uygulanan en hükümler etik sistemlerden birisidir. Çağdaş Müslüman bilim adamlarına göre, İslam sürdürülebilir ekonomik kalkınma için kendisine has yaklaşımlara sahiptir (Marsuki, 2009, s. 22). Dolayısıyla din, kültür, inanç ve kabuller toplumsal ve yönetsel düzenleri temelinde etkileyen en önemli parametrelerdir. Bu parametrelerin planlama ve bütçeleme boyutunda davranışları nasıl etkilediği ve özellikle Müslüman Türk toplumu özelinde İslami temel değerlerin etkileri üzerinde analizlerin yapılması gerekir. Çünkü din ve inancın etkisi gerçek iman ile gerçekleşebilir.

Dinin koyduğu ilke ve prensipler insanın kendisine ait olan varlıklardan fedakârlık yapmayı, başkasının yararına çalışmayı, karşılıksız vermeyi ve kendi egosunu tatmin etmekten kaçınmayı gerektirdiğinden dolayı bunların planlama ve bütçeleme temellerinin incelenmesi bir zorunluluk haline gelmektedir. Görünmeyene inanmak da başlangıç ve sonuçları itibariyle planlama ve bütçeleme parametrelere dayanmaktadır. İlk kabuller ile daha sonraki sonuçlarını hazmetmek, içselleştirmek ve gerektiğinde acı ve ıstırap çekmek pahasına da olsa sabrederek karşılayabilmenin maddi ölçütlerle ve tarihsel materyalizmle anlaşılması olanaklı değildir. Bu nedenle de özellikle Müslüman toplumlarda İslam'da Şeriat, ekonomi ve planlama ve bütçeleme ilişkilerinin anlaşılması gerekir.

Kuşkusuz İslam, hayatı tarafsız bir bakış açısı ile inceler. Bu hayatın yapıcı unsurlarının birbirlerini tamamlayıp, birbirlerine destek olduklarını görerek ona göre kıymet verir. Bu unsurlardan bir kısmı bir yana itilerek bir kısmına da haddinden fazla değer verilmemiştir. Hepsi aralarında dayanışma ve ahenk içindedirler. Maddi yön, desteğini ruhi yönden alır. Şu halde İslam'ın makro ve mikro alanlara da tasnif edilebilecek iktisadi prensipleri, diğer ahlaki, sosyolojik, planlama ve bütçeleme ve pedagojik prensiplerle iç içe kaynaşmış bir haldedir. Dolayısıyla, İslam'ın iktisadi ve sosyal hayatta mükemmelliği netice verme potansiyelindeki ilkeleri, insan varlığının gerçek değerinin farkına varamamış seküler veya diktatör bir hükümetin baskısı olmaksızın uygulanması imkansız olan ütopyik teorilerden ibaret olmayıp, aksine tamamen uygulamaya ve pozitif sonuçlara yönelik olduğunu tarihteki harika örnekleriyle göstermiştir.

4. İslam Ekonomisi

İslam ekonomisi kapsamında değerlendirilebilecek çalışmalar, Gazali, İbn-i Haldun ve İbn-i Kayyım zamanına kadar inmektedir. Diğer bir deyişle, daha iyi organize edilmiş ve çağdaş İslam ekonomisi paradigması, özellikle Müslüman ülkelerin koloni sonrası dönemde bağımsızlıklarını

kazanmalarından sonra 20.yy. ikinci döneminde ortaya çıkmıştır. İslam ekonomisi temel bilgilerini Kuran, sünnet, icma, kıyas ve içtihat denilen beş ana kaynaktan almaktadır (Aström, 2011).

Bir bağımsız disiplin olarak İslam ekonomisi, sistematik bir kaynak ve dayanağa ihtiyaç duyduğundan dolayı kaçınılmaz olarak İslami teoloji ve hukukla bağlanmıştır. Her nasılsa İslam economicileri ile şeriat âlimleri arasındaki düşünsel etkileşimde eksiklikler mevcuttur. İslam economicileri finansman ve geniş ölçekli risk paylaşımına dayanan katılımsı finansal sistem modelleri ile gelirken İslam fıkıhçıları ise daha çok geleneksel araçların kullanımı veya Şeriata uygun olan türevlerle ilgilenmektedirler. Bu çabalar da İslami finansmanın geleneksel statükoya yavaşmasına ve finansal aracılığın alternatif sistemlerinden uzaklaşmaya neden olmuştur. Ancak bu durum İslam ekonomisinin yeni bir paradigma olarak gelişmesine katkıda bulunmamasına rağmen süreç tersine çevrilebilir (Nienhaus, 2013, s. 169).

İslam ekonomisinin kişisel şuura bağlı bir değer merkezli disiplin olduğu iddia edilirken bunun aynı zamanda pozitivist objektiflik ve değere karşı tarafsız bir iklimde ekonomik teori ve politikaların yerleştirildiği düşünceleri de reddetmektedir. İslam ekonomisi, dini etik değerlerin kaynağı olarak kabul ederek etik ve dini yaklaşımları kendi teorik ve aynı zamanda politikasında birleştirmeyi hedeflemektedir. Ancak çağdaş İslam ekonomisi çalışmalarından çok azında bu şekildeki bir yaklaşımla etik değerler ekonomik analizlere dâhil edilmektedir (Haneef & Furqani, 2009).

İslam ekonomisi, diğer iktisadi sistem ve kuramlardan farklı bir şekilde, dini değerlerle iç içe olan kendine has bir karakteristiğinden dolayı, ilkeleri ve kurumları birey odaklı olup, bireylerin yaşadığı ortamdaki felsefi, psikolojik ve sosyolojik yapı ile yakından ilgilidir. Diğer bir deyişle İslam Ekonomisi; İslam'ın insanın maddi ve manevi yetenek, imkân, ihtiyaç ve hedeflerine birden hitap etmesinden dolayı, samimi bir şekilde kabrin öbür tarafına yönelerek inanması gerektiği gibi inanan ve inandıklarının gereklerini samimi olarak yerine getirmeye çalışan insanların toplumdaki oranına bağlı olarak ortaya çıkan davranış şekilleri ve yaşam biçimlerinin yansımalarının teorik ifadesi olmaktadır.

İhtiyaçlarla mevcut imkânlar arasında dengeli bir yaşamı tesis ve kontrol eden müesseselerin başta geleni muhakkak ki dindir. Din, israfı yasaklayarak insanı hakiki ve zaruri ihtiyaçlarının temini için meşru yollarda çalışmaya sevk eder. İslam'da din, yaşantının tüm örgüsünü kapsamakta olan kuşatıcı bir çerçevedir. İslamiyet, hayatın her bir yönünü ele aldığı zaman onu din ile birleştirir ve onu insanın kendi yaratıcısı ve ahretiyle olan dini bağlantı çerçevesinde kalıba döker. Din, kişisel içgüdüleri genel toplumsal çıkarlar hesabına güçlendirerek sosyal problemleri çözümlenme konusunda başrolü oynamaktadır.

İslam, ekonomik gelişme ve refah için bir model insan portresi önermediği gibi, sadece en uygun insan modelini mahsul verecek ilkeleri koymakla yetinmiştir (Ansari, 1994, s. 398). Evet, İslam'a göre insanın hayatındaki temel problem, yaradılışı ve dolayısıyla genetik kabiliyet ve duyguları ile ilgilidir. Çünkü bu problem, kişisel içgüdülerin birbirinden farklılık göstermelerinden dolayı, ihtiyaçların giderilmesinde insanın mutluluğunun çoğunlukla genel toplumsal çıkarlar ile gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Çözüm yolu olan dininden kasıt ise saf, katıksız olan tevhit dinidir ki bu din, kişisel içgüdüler, bireysel ihtiyaçlar ile genel sosyal çıkarlar ve pratik sonuçlar

arasında bir uyum sağlayabilmekte ve insanın kendisi ile bütün varlıkların barış içerisinde yaşamasının anahtarlarını vermektedir.

Bugün iktisadi açıdan kabul edilen şudur ki; toplumsal kalkınma, maddi ve manevi veçheleri ile sosyal, kültürel, ahlaki ve hukuki bünyesinde gelişmenin iktisadi bir sonucu ancak olabilir. Manevi ve ahlaki cephesi ile kültürel ve sosyal cephesi gelişmemiş bir cemiyetin sırf iktisadi cephesini kalkındırmak mümkün değildir (Nakvi, 1985, s. 27). Durum böyle olunca, ister istemez aslında birbiriyle barışık, birbirinin kaynağı ve dayanağı olan madde ve mana üzerine birlikte eğilmek, cemiyetin iktisadi bünyesi ile birlikte sosyal, kültürel ve ahlaki bünyesini incelemek gerekmektedir.

Refah toplumu olmak gayesi, dinin bünyesinden çıkan ahlaki ve manevi değerlerin kontrolüne mutlak anlamda muhtaç olduğu gibi, İslam'da refah toplumu, Dünya imtihanını yani ahretini kaybetmemek amacıyla Allah rızası yolunda çalışmanın bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. Çünkü Allah yolunda çalışmak sadece klasik anlamdaki ibadet veya dua etmek ile sınırlandırılmadığı gibi, aslında gerçek iman sahibi bir Müslüman için neticesi itibariyle güzel olan her iş, her hareket ve uygulama ibadet ve dua anlamını taşır ve ortaya çıkan her sonuç da bir şükür, dua ve ibadet neticesi ve nedeni olarak görülür. Bu da iyi ahlakın en yüksek derecesidir. Dolayısıyla, iktisadi hayatta "Homo Economicus" modeli aşılılarak ve hiçbir ahlaki değeri olmaksızın maksimum kar ve fayda peşinde koşturularak ahlak faktörü ihmal edildiği takdirde, itimatsızlık, merhametsizlik, hile ve yalan gibi mevhumlar menfaat duygusuna yön veren esaslar olur ve bu ahlaki ve manevi zaafaların bir sonucu olarak, iktisadi yapının unsurları durumundaki sosyal dayanışma ve toplumsal emniyet ortadan kalkar. Ayrıca, ahlak ve dolayısıyla sosyal sorumluklar ihmal edildiğinde gelir dağılımındaki adalet de bozulmağa yüz tutar. Bu nedenlerden dolayı, ahlaki ve manevi değerlerin kaynağı olan din kavramını, toplumların iktisadi sorunlarına yön veren bir sosyal dayanışma ve istikrar unsuru olarak görmek gerekir.

Müslüman ülkelerde ciddi ekonomik krizlerin olması ve teorik olarak İslam ekonomisinin başarılı görünmemesinin temel sebebi üzerinde yapılan araştırmalarda, bunun asıl nedeninin çoğu Müslüman ekonomistin gerçek imana sahip olmamasından dolayı kapitalist batı toplumlarında üretilmiş ideolojileri çok sorgulamadan kabul etmelerinden kaynaklandığı ortaya konulmuştur (Zaman, 2012). Bu nedenle de İslam'ın inanç ve yaşayışının temel dinamikleri ve ilkelerinin ana kaynağı olan düşünsel ve planlama ve bütçeleme alt yapısının analiz edilerek buna göre bir çözümleme yapılması ihtiyaç olarak görülmektedir.

5. İslam'da Ekonomik Planlama

Belirli bir dönemde belirli sosyo-ekonomik amaçlara ve sayısal olarak ifade edilebilen hedeflere ulaşabilmek için bu işle görevli organlar tarafından ve daha önceden saptanan araçları kullanmak suretiyle belli bir bölgede yürütülen faaliyetlerin tümüne iktisadi plancılık denilmektedir (Öney, 1987). İktisadi plancılıkta şu ekonomik amaçlar gözetilebilir: Kaynakların optimal kullanımı, iş gücünün ve üretim kapasitesinin tam kullanımı, ekonomide konjüktürel dalgalanmaları önlemek, ekonomik büyüme ve kalkınmayı hızlandırmak. Planlar, kapsamına göre; ulusal, bölgesel, makro, mikro, kısmi ve genel planlar, dönemine göre; kısa, orta ve uzun dönemli planlar ile stratejisine göre; büyüme ve kalkınma tipi planlar olmak üzere, ekonomik hedef, şartlar ve zamanın gereklerine göre

çeşitli şekillerde olabilirler.

Ekonomik planlar, toplumun isteklerine en uygun bir biçimde, kamu yararı ilkesi gözetilerek gelecekteki talep ve ihtiyaç yapısı tahmin edilerek yapılmalıdır. Plancılıktaki başarının temel koşulu, planın halka hizmete yönelerek, piyasadaki rekabeti sağlayıcı ve yüksek üretim tekniklerine ulaşmayı hedeflemekle birlikte gelir dağılımındaki asimetrikliği ve kaynaklarının israf edilmesinin önüne geçilmesinin amaçlanmasıdır. Ülke kaynaklarının belli amaçlarla geliştirilmesi ve kaynak kullanımında optimalitenin yakalanması için kullanımın, uzman kişiler tarafından ekonomik politikalara uygun olarak merkezi sistem tarafından yapılan planlama düşüncesi İslam Hukukçuları tarafından da benimsenmiştir.

Kur'an'da pek çok ayet akıllı olmayı, tedbir almayı ve düşünmeyi emretmektedir. **“Efela yenzurun” (Bakmazlar mı?) ve “Fenzuru” (Bakınız) ve “Efela yetedebberun” (Onlar hiç düşünmezler mi?) ve “Efela tetezekerun” (Hala düşünmez misiniz?) ve “Tefekkeru” (Düşünün) ve “Ma yeş’urun” (Farkında değiller) ve “Ya’kilun” (Aklını kullanıyorlar) ve “Laya’kilun” (Aklını kullanıp anlamazlar) ve “Ya’lemun” (Biliyorlar) ve “Fa’tebiru ya ulü’l-ebzar” (Bundan ibret alın ey basiret sahipleri)** şeklinde pek çok ibare farklı yerlerde geçmektedir. Bunlar da kuşkusuz tedbirsiz olmamayı, aklın gereğini yerine getirmeyi ve gerekli olanakları hazırlamayı gerektirmektedir. Ayrıca Kuran'da pek çok yere **“Allah en iyi planlayıcıdır”** (wallahu hayrul makirin) mealinde pek çok ayet geçmektedir. Bu da hesap ve plan yapmanın kötü bir şey değil aslında yapılması gereken bir salih eylem olduğunu göstermektedir.

Plancılık kapsamında dayanak olarak alınabilecek hadisler de mevcuttur. Tirmizi tarafından rivayet edilen bir Hadis'e göre Hz. Peygamber şöyle dedi: **“Akıllı bir insan, hayırseverlik yapma ve yarın için hazırlanma pratiğini gerçekleştirme yeteneğine sahip bir kişidir”**. İslami bakış açısından, kapsamlı planlama sadece stratejik düşünmeyi (çeşitli düşünce araçlarıyla) kapsamakla kalmaz, aynı zamanda en çok İstenen, En Çok Katkıda Bulunan ve En Yararlı Olanlardan biri şeklinde isim ve sıfatları olan Yüce Allah' a imanının arttırılmasında daha önemlidir. Çünkü ömür sermayesiyle ebedi bir hayatı kazanmak ve kaybetmek davası başına açılmış bulunan insan elbette az kaynaklarını en çok kazanacak şekilde planlamak durumundadır.

İslami akideye dayanarak, kalkınma planlamasında temel amaç maddi ve manevi değerler arasındaki dengeyi sağlamaktır. Şeriat sistemi insanoğlunun ve onların Yüce Allah'la arasındaki ilişkiyi düzenliyor. Bu inanç, farklı gelişim alanları arasındaki entegrasyonu tanımlayacak olan sistem düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Bu, aslında bir plan yapımında mantıklı ve kapsamlı bir yöntemdir. Kuran'da meşveret sistemi denilen ehil olanlarla danışılarak işlerin yapılması plancılık için de geçerlidir. Dolayısıyla, planın süreci ve özü, İslam'ın ekonomi politikasına yönlendirilecek ve yönlendirilecektir.

İslam'da ekonomik planlama, özendirici ve emredici bir planlamanın birleşimidir. Kamu ve özel kesimler arasında işbirliği yapılması ve ekonomik nitelikteki mal ve hizmet üretimini esas alan faaliyetlerin tamamen özel sektör tarafından yapılması İslam'daki ekonomik planlamanın temeliyle çatışmamaktadır. Ekonomik planlamanın amaçları, her toplumun ihtiyaçlarına ve ekonomik refah düzeyine göre ayarlanmalıdır. Kur'an ve Sünnetin değişmez düsturlarına bağlı kalmak şartıyla zaman ve şartların gereği olarak bu konuda konulan kurallar ve uygulamalar da değişebilir.

Amaçlarının uygunluğu, yoksulları gözetme ve yardım ilkesine göre değerlendirilir.

Bunların yanı sıra, "İslami Plancılık" kapsamında devletin iş bölümü ve uzmanlaşmanın bütün sektörlerde en etkin bir biçimde oluşmasını sağlamak üzere çalışmalar yapması da önem arz etmektedir. Bediuzzaman'ın özellikle önem verdiği konulardan olan mesailerin tanzimi (iş bölümü ve uzmanlaşma), emniyetin sağlanması ve toplumsal yardımlaşmanın kolaylaştırılması (teavün düsturunun teshili) hususları burada dikkate değerdir. İş bölümü ve uzmanlaşmanın sağlanması için üniversiteler ile iş dünyasının iş birliğinin sağlanması ve etkileşimlerini güçlendirecek proje ve uygulamalar plan içerisinde ağırlıklı olarak bulunmalıdır.

Ayrıca, iş bölümü ve uzmanlaşma yanında ekonomik istikrar ve kalkınma için büyük öneme sahip olan emniyet ve asayişin sağlanması, ekonomik yardımlaşmanın kolaylaştırılması ve teşviki gibi konular da plan ve programlarda göz önünde bulundurulması gereken hususlardır. Toplumsal güvenliğin ve insanlar arası emniyetin tesisi, öncelikle herkesin birbirine itimat edebildiği ahlaki ve manevi vasıflara sahip bir toplumun varlığını gerektir. Emniyetin kurulamadığı bir sosyal hayatta teşebbüs ve yatırım şevki kırılabileceği gibi, mevcut teşebbüslerden de beklenen maksimum yararın kazanımını engellenecektir. Ayrıca, emniyetin sağlanması, sosyal yardımlaşmanın simgesi olan karşılıksız ve faizsiz borç verme (karz-ı hasen) için de hayati bir öneme sahip olduğundan, bu hususlar ile ilgili gerekli eğitim ve öğretim ile kurumsal ve yasal koordinasyon hususlarının "Plancılık" kapsamına alınmalıdır.

İslam ekonomisinde yapılan planlama, bağlayıcı bir hüküm bulunmamasından dolayı, sektörel bazda olabileceği gibi makro alanda yani, ekonominin tüm sektörlerini kapsayacak bir planlama da olabilir. Bu, ülkenin ekonomik ve sosyal durumuna diğer etken olan şartların katkısıyla yapılacak olan ekonomik planın kapsamını da ayarlayacaktır.

Bir ekonomik planlamanın başlıca iki finansman yöntemi bulunmaktadır. Bunlar, birisi iç kaynaklar ve diğeri de dış kaynaklardan oluşmaktadır. İç finansman iki şekilde olabilir; özel kesim tasarrufu ve kamu kesimi tasarrufu. İslam toplumunda küçük tasarruflar, önemli üretim alanlarında yatırıma dönüşebilir. Gereksiz tüketim, ekonomik kalkınmayı engellediğinden, İslam toplumları bu tip tüketimleri önlemek ve yatırım politikasını doğrudan doğruya yöneltmek için müdahalede bulunabilirler. Zekât gelirlerinin harcanabileceği alanları göz önüne tutmakla birlikte, artan kısmıyla sosyal güvenlik, sosyal refah projeleri finanse edilebilir. İslami planlama sisteminde, hükümetin zor durumlarda açık finansmana başvurmasında bir sakınca görülmemiştir.

İslami planlamanın, günümüz planlamalarından ayrıldığı temel nokta; faizin yasaklanarak üretim ve toplumsal adalet üzerinde olumsuz etkilerinin önlenmiş olmasıdır. Bankalar, ticaret, sanayi ve kalkınma planlarının ortakları olarak faaliyet gösterirler.

Kalkınma planlaması açısından büyük önem taşıyan döviz sorununun çözümü için aşağıdaki politikalar izlenebilir:

- 1— Düzenli bir ihracat arttırma politikası,
- 2— Müslüman dünyasının kaynaklarının bir araya getirilerek kurulan İslam Dünya Bankası'nın, daha da güçlendirilecek olan D8 ile güçlü organik bağlar kurması,
- 3— Yabancı yatırımcıların ortaklık temeli üzerine yatırım yapmaya teşvik edilmesi, bürokratik

işlemlerin kolaylaştırılarak yabancılara cazip hale getirilmesi,
4–Devlet borçlanmasının faizsiz olması durumunda yapılması,
5–Özelleştirme çalışmalarının tekelciliğe yer vermeyecek şekilde hızlandırılarak piyasa ekonomisine güç verilmesi.

Genel olarak Müslüman ülkelerde ekonomik planlama gereği şunlardan oluşmaktadır:

- 1–Kaynakları süratle artan nüfusa ayarlamak,
- 2–Ekonomik karlılığı sağlamak ve İslam'ın kötülediği israfı önlemek,
- 3–İslam'ın öngördüğü adil bir gelir dağılımını sağlamak,
- 4–Tekelci sömürüden, spekülatif işlemlerden ve rekabet sisteminin anti-sosyal sonuçlarından sakınmak,
- 5–Müslüman ülkelerin ekonomilerinde meydana gelen hızlı yapısal gelişmeyi desteklemek,
- 6–Ulus aşırı sermayelerin sömürsünden korunmaya çalışmakla birlikte yoksul ve geri kalmış ülkelerin bol tabii kaynaklarını işlemek,
- 7–İslam ekonomisinin yanında uluslararası ekonomik bunalımlar ve savaş gibi olağanüstü durumlarda büyük krizlere girilmemesi için gerekli olan imkânları hazırlamak.

İslam hukuk sisteminin izin verebileceği ekonomik planlama sistemi, günümüz planlanmasının neden olduğu birçok olumsuzluktan uzaktır. ABD' nin bütün dünya kamuoyuna rağmen Irak harekâtını başlatmasının ardında kuşkusuz Müslüman ülkelerin yer altı zenginlikleri veya başka siyasi ve ekonomik menfaatler gelmektedir. Bu ve benzeri durumlar da göstermiştir ki, sadece ekonomiyi dışa bağımlı hale getiren ham kaynakları ihraç etmek, sorunların çözümü için tek başına yeterli olmaktan uzak olup, önemli olan bunu ekonominin kendine yeterli olmasını sağlayacak mamulleri kendi üretimiyle elde etmek ve buna bağlı bir üretim teknolojisi ve know-how' u kendi imkânları ve geliştireceği çoklu ticari ilişkilerle sağlayabilmektir.

Mamul fiyatı ile ham madde fiyatı arasında büyük farklar bulunan yer altı zenginliklerinin, ham madde olarak ihracatının yasaklanarak, ülke içerisinde maddenin mamül hale getirilmesi durumuna bağlı olarak ihracat izninin verilmesi gibi tedbirler, üretim, istihdam, vergi geliri ve döviz gelirinde büyük artış sağlayacağı gibi, "Bor Minarelleri" gibi önemli zenginliklerde stratejik üstünlük sağlamak açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, özelleştirme çalışmaları da plancılık kapsamında değerlendirildiği gibi, yabancı sermayenin dışlanmayarak, yasal düzenlemelerle yabancılara satılan kurumların, kamu yararı doğrultusunda çalışmalarının devamını sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır.

Müslüman ülkelerin kendi kaynaklarını ve fonlarını Avrupa Bankalarında değerlendirmek ve gelişmiş batı ülkeleri yararına sarf etmek yerine, yakın zamanda uygulanmaya çalışılan D-8 gibi projelerle ekonomik problemlerin çözümünde kullanılacak ortak kaynakları, ihtiyacı olan ülkelerin faizsiz olarak kullanabilmesini ve aynı zamanda kendi aralarında serbest ticareti artırıcı düzenlemeler yaparak gelişmiş ülkelerin sömürsünden kurtulmaları ve birlik olmaları için hayati öneme sahiptir. Bu konuda olumlu adımların atılması ve pozitif sonuçlarının alınması durumunda "İslami Plancılık", bu ilişkilerle ilgili ekonomik program ve hedefleri de içerebilir.

6. İslam'da Ulusal, Bölgesel, Stratejik ve Finansal Planlama

Günümüzde ulusal, bölgesel, stratejik ve finansal konularda pek çok planlama yapılabilmektedir. Bu planlarda gelecekle ilgili kaynaklar, potansiyeller, fırsatlar, kurumsal hedefler, yeni teknolojik gelişmeler, kırılğanlıklar, zafiyetler ve riskler dikkate alınarak en az kaynakla en çok değer elde edilmesi amaçlanmaktadır. En önemli amaçlardan birisi de bu konuların çok karmaşık ve farklı uzmanlıkları ilgilendirmesinden dolayı kurumsal ve profesyonel bir yaklaşımla geçmişte çıkarılan dersleri de dikkate alan ve tarih hafızasında kurumsal öğrenmeyi besleyecek bilgi birikiminin oluşmasını sağlamaktır. İslam ekonomisi bu tür planlara karşı olmadığı gibi israfın engellenmesi ve haksızlıkların meydana gelmemesi için en ince detaylı konuların da planlanmasını gerekli kılar. Ancak burada önemli olan geleceğe hükmetmeye çalışmamak ve Allah'ın rahmet ve bereketini dikkate almak olmak olmalıdır. Aksi durumda Kuran'da Karun için "innema utituhu ala ilm" (biz kendi ilmimizle ele geçirdik) ifadesiyle kendisine aşırı güvenerek Allah'ın rahmet ve bereketine muhtaç olduğunu unutarak isyana sapma tehlikesi meydana gelebilir. Bunu İslam kabul etmemektedir.

Hemen hemen tüm planlarda finansal boyut büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle finansal planlama konusuna ayrıca eğilmek gerekir. İslami finansal planlama İslam tarafından getirilen öğretilerle ilgili anlayışların geliştirilmesiyle ilişkilidir. Kuram ve Sünnet bu dünyada rahat ve huzurlu bir şekilde yaşayabilmek için neler yapılması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Dolayısıyla insanın görevi bu alanda finansal planlama süreçlerini de öğrenmeyi gerektirmektedir. Finansal planlama aslında bütüncül bir bakış açısıyla serveti yönetebilmek için bir bilimsel yöntem uygulamaktır. Bu da kuşkusuz sermayenin yönetimi ile ilgili sorunları giderebilecek stratejilerin kapsamlı olmasına ve bunların koordineli bir şekilde uygulanmasını gerektirir. Finansal planlamada altı basamak gözetilir (Arafah & Fathiy, 2013):

1. Hedef belirleme:

Sermaye yönetim planı oluşturabilmenin en önemli adımı hedef belirlemedir. Buna göre finansal amaçlar ve hedeflerin önceliklendirilmesi gerekir. Uygun zaman çerçevesi ve risk toleransı düzeyi de bu kapsamda belirlenebilmelidir. Bu da hedeflere ulaşılabilirliğin tespit edilebilmesi için ölçülebilir bir hedefleme yapılmasını gerektirmektedir.

1. Verilerin toplanması:

Finansal hedefler belirlendikten ve önceliklendirildikten sonra yapılacak iş amaçlara hizmet edecek düzeyde olabildiğince veri, enformasyon ve bilgi toplamaktadır. Bunlar elbette doğru, tam, güncel ve amaçlarla ilişkili olmalıdır. Ortam ve durumun kompleksliğine göre hedefler değişebilecek ve bu da bilgi elde edilmesiyle ilgili risklerin yönetiminin zorluğunu belirleyecektir. Bu adım önemli bir zaman ve sabır gerektirir.

2. Verilerin analiz edilmesi:

Bu adımda mevcut finansal durumun zayıflıkları ve güçlü yönlerinin belirlenmesini gerektirir ki hedeflere göre nerede olduğunun ve hedeflerin ulaşılabilir olup olmadığının tespit edilebilmesi olanaklı olsun.

3. Hedeflere ulaşılması için bir plan geliştirilmesi:

Normalde bir hedefi gerçekleştirmeye yönelik farklı yollar olabildiği için bunların da

araştırılarak alternatiflere göre yapılandırılması gerekir. Plan kimlerin neyi ne zaman ve hangi kaynaklarla yapması gerektiğinin detaylarını da içermelidir. Planın gerçekleştirilebilmesini etkileyecek öğelerden birisi de yazılı raporlamanın gerekli kılınmasıdır.

4. Planın uygulanması

Bir finansal plan ancak uygulamaya konulduğunda önemini ortaya koyabilir. Finansal planın başarısı da uygulayıcıların plana bağlı kalmasına, etkin iletişimlerine ve plana önem vermelerine bağlıdır.

5. Planın takibi

Finansal planlar dinamik nitelikte olduklarından dolayı sürekli takip ve güncellemeyi de gerekli kılarlar. Şarhların gerektirmesiyle derhal gözden geçirilerek gerekli değişiklikler de yapılabilir. Gözden geçirme süreci kuşkusuz ilerlemenin kaydedilmesi ve planın uygulamasıyla ilgili performansın ölçülmesini de içermelidir (Arafah & Fathiy, 2013).

7. İslam'da Bütçe Anlayışı

İngilizce "budget" olarak telaffuz edilen bütçe, ülkemizde 19. Asrın sonlarına kadar "muvazene-i umumiye" (genel denge) tabiri ile kullanılmış olup, ilk olarak 1876 Anayasası ile "bütçe" olarak dilimize yerleşmiştir. Bütçe, genel bir tanımla, devletin gelecek bir dönem için gelir ve gider dengesini gösteren ve parlâmenter demokratik yönetim sistemi ile idare edilen ülkelerde yasama organının, yürütme organına kamu giderlerini yapmak ve kamu gelirlerini toplamak hususunda verdiği yetkiyi gösteren iktisadi, siyasi ve hukuki fonksiyonları olan belgedir. Genel kabul görmüş bütçe ilkeleri şöyle sıralanabilir: Genellik, Birlik, Açıklık, Rasyonellik, Doğruluk, Önceden İzin, Yıllık Olma, Giderlerde Tahsis ve Denklik olmak üzere çeşitli ana ilkeler vardır.

Denklik ilkesi, bütçede yer alan gelir ve gider rakamlarının bir birine eşit olmasını ifade eder. Denklik, aslında bütçe fikrinin ruhunda vardır. Denklik ilkesi doğruluk ilkesi ile de yakından ilgilidir. Dolayısıyla, samimiyetten uzak olarak, rasgele tahminlere dayalı olarak hazırlanmış bir bütçenin gelir ve gider rakamlarının sonuçta denk olarak gerçekleşmesi mümkün değildir.

Günümüz hayatının karmaşıklığı nedeniyle, ağırlığın geleneksel bütçe politikasından gelişmiş ülkelerde ve Türkiye'de uygulanan planlama ve kalkınmaya yönelik bütçe politikasına (Planning-Programming-Budgeting System) kaydığı görülmektedir. Bunun klasik bütçeleden farkı, program bütçenin kamu kesimi için bir planlama aracı olarak da kullanılmasıdır.

İslam toplumlarında bütçe yapımının temeli, harcanabilecek miktarı belirleyen gelir miktarı değildir. İslam toplumlarında kamu harcamalarının esasını sağlık, adalet, eğitim ve güvenlik gibi zorunlu harcamalar teşkil edecektir. Mennan' göre (Mennan, 1984, s. 419) açık finansman ve dışarıdan borç alma, Müslüman dünyasının bol kaynaklarını işletmek için belli bir yere kadar gereklidir. İslami bütçe sistemi, günümüz devletlerince uygulanan sistemlerden iki yönden farklıdır;

1—Faiz baskısının ortadan kaldırılması,

2—Bütçe politikasının amaçlarının dinin özü ile uyum sağlamak zorunluluğu,

3—Bütçede iktisadilik, etkinlik, verimlilik, denklik, adalet ve açıklık ilkeleri esastır.

İslam'ın demokratik bir devlet anlayışına ters olmamasından dolayı, gerek vergilerin alınması ve gerekse harcanması, demokrasinin gereklerine uygun bir şekilde tam bir açıklık içerisinde olmalıdır. Günümüzdeki bütçelerde de özellikle açıklık ilkesine önem verilmekle birlikte, tartışmalı olan örtülü ödenek uygulamaları ve fon ekonomisi buna istisna teşkil etmiştir.

Devletin halk tarafından denetlenmesi, demokrasinin de vazgeçilmez unsurlarından olması nedeniyle, ilk halife dönemlerinde de özellikle bütçedeki açıklık ilkesine büyük önem verilmiştir. İlk Halifeler, toplumda vatandaşlık bilincinin gelişmesi için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu nedenle halk da devletten haklarını sorma ve devleti denetleme şuuruna varmıştı (Yusuf, 1970, s. 127). Hz. Ebubekir'in halife seçildiği ilk zaman yaptığı konuşmasının bağlayıcı esas noktaları şunlardı:

1—Vergi toplamada hak ve adalet ölçüleri, harcama ve dağıtımda ise hak sahipliği ve ihtiyaç ölçüsüne riayet edilmesi,

2—Devletin vazifesinin, halkın gelir ve üretim düzeyinin artırılması ile piyasada ve dışarıya karşı emniyet ve asayiş sağlamaktır.

Bu esaslı ilkelerden bütçeleme açısından açıklık ve adalet ilkeleri göze çarptığı gibi, aynı zamanda devletin ve dolayısıyla hazırlanacak bütçenin de “sosyal” yönü ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, devletin esas fonksiyonu olan emniyet, güvenlik ve adaletin sağlanması noktasında hareket edilerek bütçenin hazırlanması gerektiği de anlaşılmaktadır.

7.1. Bütçe Çeşitleri

Modern seküler devletlerde bütçeler genellikle iki tiptir - cari bütçe ve sermaye bütçesi. Cari bütçe, kamu yönetimi, savunma, borç servisi ve mevcut nitelikteki diğer harcamalar için mevcut harcamaları karşılamak üzere hazırlanmıştır; sermaye bütçesi ise altyapı, eğitim kurumları ve sağlık tesisleri, iletişim, savunma projeleri, barajlar, kanallar, elektrik santralleri, yollar ve demiryolları gibi kalıcı nitelikteki sermaye harcamalarının karşılanması için hazırlanır. Ancak, İslami bir devlette bütçeleme biraz farklıdır. Zekat, Öşür ve Sadaka'dan gelen tüm gelirler, yoksulların ve yoksulların refahı için yapılan harcamalar için Beytülmale (kamu hazinesi) transfer edilir; vergi ve vergi dışı kaynaklardan elde edilen diğer gelirler ise, kamu idaresi, savunma, ekonomik kalkınma projeleri, varsa devlet borçlarının ödenmesi ve diğer gelir veya sermaye nitelikleri harcamaları için tahsis edilir. İslami devlet bütçesinin iki tip olduğu anlamına gelir: Refah bütçesi ve genel bütçe. Refah bütçesinin kaynakları, Zekat ve Sadaka'dır ve Kuran'da (9:60) belirtilen yoksulların ve yoksulların refahı ve rahatı ile ilgili olan harcama yöneticileri tarafından harcanmaktadır. Genel bütçe, vergi ve vergi dışı gelirlerle finanse edilmekte, genel ve idari faaliyetleriyle ilgili devletin tüm mevcut ve sermaye harcamalarına harcanmaktadır. Ancak, Zekat ve Sadaka'dan gelen fonlar yoksulların ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığında, devlet, fonları genel bütçeden refah bütçesine aktarırdı. Ancak, tersine olamaz, refah bütçesinden elde edilen gelirler, genel bütçeye aktarılamaz, zira Allah'ın kendisi, Zekat ve Sadaka'nın harcanabileceği harcamaların başlarını reçete etmiştir (Chaudry, 1992).

7.2. Bütçe Sistemi

İslam devletinde takip edilen bütçeleme sistemi, devletin tüm kaynaklarından elde edilen gelirlerin adil bir şekilde tahmin edilmesinin özenle hazırlandığı ve daha sonra çeşitli harcama

kategorileri için dağıtıldığıdır. Dolayısıyla, İslam Devletinde bütçelemenin temeli, harcama için mevcut miktarı belirleyen gelirdir. Basit bir ifadeyle, İslami bütçeleme sistemi en üst düzeye dayanmaktadır: “ceketinizi giysinize göre kesin.” Harcamalar, İslam Devletinin vergileri ve diğer gelir kaynakları nedeniyle elde edilen gelir miktarına göre belirlenir. Öte yandan, bugünün modern devletlerinde takip edilen bütçe sistemi tam tersidir. Modern bütçeleme sistemine göre, çeşitli başlıklar altında bir harcama tahmini hazırlanmakta ve daha sonra harcama ile gelirleri dengelemek için devletin çeşitli vergilerini ve gelir kaynaklarını manipüle ederek gerekli finansmanın artırılması yoluna gidilmektedir. Dolayısıyla, modern bir devletin dikkat çekici eğilimi, harcamalarını kendi imkânlarının ötesine taşımaktır. Kaynakların yetersizliğine rağmen, çeşitli başlıklar altında devasa harcamalar büyük eksiklere yol açmaktadır. Bu açıklar, iç ve dış borçlanmalar, nihayet enflasyona ve bazen de ekonomik durgunluğa ve ekonomik bunalımlara yol açan kağıt paralar vb.

Aksine, İslami bütçe sistemi basit, kullanışlı ve mantıklıdır. Harcama, mevcut gelire göre yapılır. Bütçe normal olarak bir artı veya en azından dengeli bir bütçedir. Açık finansman için kredilere ya da notların basılmasına gerek yoktur. Bu nedenle, İslami sistem, modern borçların içinde bulunduğu ağır borçlar, enflasyon, döngüsel çöküntüler ve resesyonlar gibi tehlikeli eğilimlere karşı güvence sağlamaktadır.

İslam ılımlı ya da orta yol dinidir. Kur'an'ın dediği:

1. “Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın”. - (17: 29)
2. “Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır”. - (25: 67)

Kuran döneminde harcamalarda ılımlılık ile ilgili ilkeler, bütçeleme sırasında İslami devletin kamu harcamalarının tahminlerini hazırlarken gözlenir (Chaudry, 1992).

7.3. Bütçe Açıkları

Bütçe açığı, kamu gelirleri ve harcamalar arasındaki farktır. Gelirler normalde vergilendirmeden ve kamu mallarından gelirken, harcamalar kalkınma projelerini ve hükümeti yürütmenin mevcut giderlerini kapsayabilir. Bütçe açığı genellikle gelirlerin artması, harcamaların azaltılması, kamudan borçlanmanın, ticari bankaların ve / veya merkez bankasının ve dış borçlanmanın önlenmesi ile köprülenmektedir. Bu kapsamda, İslam ekonomisi, geleneksel ekonomide genellikle kamu borçlanması yoluyla karşılanan ihtiyaçların karşılanma biçimlerini incelemektedir. Kamu borçlanması hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde çağdaş ekonomilerin önemli bir özelliği haline gelmiştir. Geçmişte, hükümetler sadece zengin vatandaşlarından savaşların ve doğal felaketlerin mali ihtiyaçlarını karşılamak için borç aldılar. Ancak, ikinci dünya savaşını izleyen dönem, özellikle borçlanmanın finanse edilmesini haklı kılan nedenler listesine, kalkınmanın finansmanı ve düzenli bütçe açığının karşılanmasında kamu borçlanmasında muazzam bir artışa tanık olmuştur. Kamu borçları üzerine İslam literatürü çok azdır. Ancak 1980'li yıllarda, 1997 Asya krizinde ve 2008 küresel krizde uluslararası borç krizinin patlak vermesinden sonra, Müslüman ekonomistler sorun hakkında konuşmaya başladılar.

Sadece birkaç istisna dışında, borç krizinin nedenlerine odaklanan ve İslam ekonomisinde kamu borçlanmasının ihtiyaçları, biçimleri ve alternatifleri ile uğraşmak yerine, Müslüman ülkelerin

uluslararası borcunun önlenebileceğini öne sürüyor. İslam ekonomisi ile ilgili çalışmalarda ihtiyaçlar ve bütçe açığının nedenleri ele alınmamaktadır. Daha ziyade, Şeriat'la uyumlu olan açığın karşılanması için enstrümanlar önermektedir, yani, kamu borçlanmasının İslami ikameleri araştırmalarda detaylı olarak ortaya konulmuştur.

İslam'da finansman ilkelerinin kısa bir araştırmasından sonra, riba'nın yasaklanmasının, özel sektöre uygulandığı kadar kamu sektörüne uygulanacağına dayandırmıştır. Bu nedenle, bireysel İslami davranışlara rehberlik eden aynı finansman ilkeleri de kamu sektörünün davranışlarını yönlendirmelidir. Şöyle ki Şeriat'a göre, hükümetin tüm şubeleri, kamu kuruluşları ve diğer ekonomik kamu kuruluşlarını üreten hizmet, özel sektöre uygulanan aynı finansman ilkelerini göz önünde bulundurmak zorundadır. Araştırmalarda, kamu mallarının üretim kapasitesinin ötesinde kamu sektörünün kaynaklarının kapasitesinin ötesinde özetlenebilecek bütçe açığının nedenleri de tartışılmıştır. Sosyal hizmetlerin sağlanmasına yönelik alternatif yaklaşımlar da hala tartışılmaktadır. Bunlar, sosyal ürünlerin bireyler ve kuruluşlar tarafından hayırseverlik temeli ve özel sektör tarafından kar temelinde sağlanmasıdır. İslami olarak kabul edilebilir enstrümanlar ve finans türleri olarak hükümete sunulan farklı borçlanma alternatifleri de literatürde incelenen konular arasındadır. Bunlar aşağıdakileri içerir: İlk olarak, finans sahibinin elinde sahipliğini koruyan finansman araçlarından bahsedilmektedir. Bunlar, gelir getiren projeler ve hükümetin gelir getirmeyen şubeleri tarafından kullanılabilir "ijarah" araçlarını içerir. Ayrıca kar ve zarar paylaşımı ve çıktı paylaşımı prensiplerinden türetilen finansman araçları da içerir. Tüm bu araçlar ikincil piyasada pazarlanabilir. Devlet tarafından yönetilen varlıkların özel mülkiyeti ilkesi, yönetim kasını korurken mülkün özelleştirilmesini sağlar. Bu, elbette, tüm firmalar için geçerlidir. Şirketlerde tüm hissedarlar, devlet ve özel kişiler eşit yönetim hakkına sahiptir. İkincisi, bir alacaklı/borçlu ilişkisine dayanan finansman araçları vardır. Bunlar "murabahah", "salam", "istisna" ve "ijarah" gibi kamu finansman araçlarını içerir. Araştırmalar, murabahanın nakdi bir kamu borcu oluşturduğunu, ijarah ve salamın da aynı türden bir kamu borcuna yol açtığını belirtirken, 'istisna' aracının devlete nakit veya aynı borç oluşturmak için kullanılabilirliği ortaya konulmuştur (Khaf, 1997).

Sonuç

Ekonomi insan tercihlerine göre şekil almaktadır. Her tercih insan yaşamını ve hayatının devam ettirilmesiyle ilişkili olduğundan dolayı bir planlama ve bütçeleme alt yapıya dayandırılabilir. Kuşkusuz tüketici olarak hane halkının üretici, istihdam edici ve vergi veren olarak yatırımcıların harcama alanları ve miktarları ile ilgili tercihleri ekonomideki sorunları ve çözümleri belirleyen davranışlarına göre makro ve mikro ekonomik değişkeler etkilenmektedir. Her dinde toplumsal yaşamla ilgili, diğer insanlar ve doğa ile olan ilişkileri düzenleyen hükümler az çok mevcut olup bu ilkelerin yaşam planlama ve bütçelemesini etkilediği ve bireysel tercihleri etkilediği genel olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda dindar insanların da iktisadi hayattaki tercihleri ve ekonomik davranışları değişebileceğinden dolayı üretim, tüketim ve yatırım ile ilgili seçimleri ve etkinlikleri de dini değer yargıları ve planlama ve bütçelemeye göre değişim gösterebilecektir. Yukarıda yapılan analizler sonucunda araştırma sorularına aşağıdaki şekilde cevap verilebilmiştir:

1 İslam ekonomisi planlama ve bütçeleme açıdan analiz edilebilir mi?

Hemen hemen bütün iktisadi düşüncelerde, özellikle az gelişmiş ülkelerin kalkınma hamlelerini ekonomik plancılıkla birlikte daha kısa bir dönemde sağlayacakları düşüncesi hâkimdir. Bu bağlamda, planlı bir kalkınma sürecinde ortaya çıkacak sorunlar, planın temel ilkelerine dokunulmamak şartıyla plan içinde revize edilerek çözülebilir. Türkiye’de 1960 yılında ekonominin Makro Planlarının hazırlanması için kurulan DPT yerine günümüzde Kalkınma Bakanlığı tarafından beş yıllık kalkınma planları hazırlamakta ve bunların uygulama sonuçlarını takip etmeye çalışmaktadır. Fakat hükümetler belirli kıstaslarla sınırlı olmadıklarından dolayı, popülist uygulamalar ve bütçe kısıtları nedeniyle bazen ekonomik ve kalkınma planları sembolik bir görünüm verebilmektedirler.

İslam’da finansal planlama yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkmış ve İslami finansal piyasaların tanımlanmasıyla da ilişkilendirilebilmektedir. İslam’da finansal planlama sadece servetin elde edilmesi ve biriktirilmesi ile ilgili olmayıp, insanın yeryüzünün halifesi olması itibarıyla tüm nimetlerden yararlanma biçiminin belirli kurallar çerçevesinde yapılabilmesini sağlamaya yöneliktir. Allah’ın yeryüzündeki halifesi olarak insanın görevi nimetlerin yeryüzünde insanlığın yararına kullanılması için gayret etmektir. Bunun için de insana tercih ve eylem özgürlüğü verilmiştir ki bu özgürlük kendisine ve başkalarına zarar vermeyecek şekilde kullanılacak şekilde sınırlandırılmıştır. Bu da etkin bir planlama, Önceliklendirme ve kaynakların tahsisi için de bir bütçeleme anlayışının varlığını gerektirir (Arafah & Fathiy, 2013).

1. Türkiye’de ortaya çıkan çağdaş bir eser olması açısından Risale-i Nur tefsiri İslam ekonomisinin planlama ve bütçeleme temellerini ortaya koyabilmeye katkıda bulunabilmekte midir?

Risale-i Nur’da bütçeleme anlayışı ve planlama şeklinde her hangi bir risale mevcut değildir. Ancak bütçeleme ve planlamanın doğru olduğu aslında İslam’ın temel esaslarından olan ölçülülük, muvazene, hikmet, tedbir ve iktisat kapsamında değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır. Risale-i Nur Külliyatında “plan” kelimesi 218 defa geçerken “program” kelimesi ise 115 defa geçmektedir. Bu da aslında tek başına planlama ve programlama ile ilgili olarak yeterince içerik mevcut olduğu ancak bunun doğrudan ekonomik planlama ile ilgili değil, daha çok manevi plan ve program olarak metinlerde yer aldığı söylenebilir. Bunun dışında ahiret hayatına zarar vermeyecek ve insanların hayatını kolaylaştıracak şekilde planlama, programlama ve bütçeleme yapılmasının da kainatta mevcut olan “hikmet” düsturlarına uygun olduğu Risale-i Nur içerisinde geçen muvazeneler çerçevesinde söylenebilir.

Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkeler de kalkınmanın tamamlanmamış olmasından dolayı, ekonomik plancılığın kalkınma sürecinde yardımcı olacağı düşünülebilir. Kapalı ekonomilerde olduğu gibi merkezi ve katı bir plancılık anlayışı elbette liberal bir ekonomi için yararından çok zararlı olacaktır. Fakat kastedilen ekonomik planların en önemli yararı, özel sektörün gelişmesiyle lokomotif görevi üstlenmesini hedefleyerek ekonomide kaynakların israf olmaması için kamu sektörüne emredici, özel sektör için ise özendirici ve yol gösterici olmasıdır. Bu bağlamdaki bir plancılık sistemi ve uygulaması kesinlikle İslam dininin prensip ve uygulamalarına ters düşmemekte tam tersine İslam’ın temel esaslarından olan “hikmet ve tedbir” ile yakından ilişkilidir.

İnsanların birçoğu "bunu yarın yaparım" derken, yarın yaşayacağından ve her şeyin kendi planladığı gibi gideceğinden emin olarak hareket eder. Ancak burada içine düşülen en büyük

yanılı, "yarın"ın kendisi için neleri getireceğini bilmediği halde, kişinin bu planı kesin bir eminlik içinde yapabilesidir. Aynı durum kurumlar ve devletler için de geçerlidir. Ancak bireyler genelde bu planlarını niyetleri ile yaparlarken kurumlar ve devletlerde yazılı belgelere dönüşecek bütçeleme ve planlama olarak gösterilmektedir. Allah Kur'an'da geleceğe hükmetme ve kendisinde bir kudret olduğunu düşünerek geleceği planlamaya çalışanları şöyle uyarır: "Hiçbir şey hakkında: 'Ben bunu yarın mutlaka yapacağım' deme. Ancak, 'Allah dilerse' (inşallah yapacağım de)..." (Kehf Suresi, 18/23-24)

Elbette insanların bir gün sonrası için plan yapmaları, bu ayet doğrultusunda yapıldığı takdirde gayet normaldir. Plan dahilinde iş yapmayan insanın yapacağı işler de karmaşık olur. Her şeyin Allah'ın takdirinde olduğu bilinci ile gelecekle ilgili plan yapmak gereklidir. Ancak burada yanlış olan, insanın plan yapması değil, sonsuz hayatını etkileyecek en önemli konuyu ertelemesidir. İnsan yarın ne olacağını bilemezken, kendisi için zamanla sınırlı bir görevi yarın da olsa yapacağını düşünerek ertelemesi doğru olmayacaktır. İçinden bu düşünceyi geçirirken yapması gereken hayrı ertelemek için artık süresi kalmamış bile olabilir. Çünkü ölüm insanın karşısına hiç beklemediği bir anda çıkar.

Risale-i Nurda, insanın yarını için hiçbir garantisi olmadığını, bunun bilinci ile sorumluluklarını yerine getirmede hiçbir gecikme olmaması gerektiğini şu şekilde vurgulamıştır:

"Ey nefis! Bil ki dünkü gün senin elinden çıktı. Yarın ise senin elinde sened yok ki, ona mâliksin. Öyle ise hakikî ömrünü, bulunduğun gün bil. Hiç olmazsa günün bir saatini, ihtiyat akçesi gibi, hakikî istikbal için teşkil olunan bir sandukça-i uhreviye olan bir mescide veya bir seccadeye at. Hem bil ki: Her yeni gün, sana hem herkese, bir yeni âlemin kapısıdır."(Sözler, Yirmi Birinci Söz.)

Kuran'da pek çok ayette "düşünmüyor musunuz?", "tedbir almıyor musunuz" ve "akıl etmiyor musunuz" şeklinde hatimler yapılarak akla havale edilerek tedbirli olunması özellikle emredilmektedir. Ayrıca Allah'ın en iyi planlayıcı olduğu noktasında "wallahu hayrul makirin" şeklinde ayetler de mevcuttur. Bu meyanda iktisadın da adalet ve ölçülülük ile ilişkili olduğu dikkate alındığında ölçülü, tedbirli ve planlı harcama da aslında iktisat olarak tanımlanabilmektedir.

Piyasa yapısı, sermaye dağılımı ve yatırımların verimliliği açısından önem arz eden şirketleşme de Plancılığın kapsamına alınabilir. Şirketler, teşebbüs imkânlarını en iyi değerlendirme aracı olduklarından Bediuzzaman tarafından da değinilmiştir. Ona göre; şirket kurma fikrinin temelinde yardımlaşma prensibi vardır. "Teavün birliği kuvvetlendirir, teşarük (şirketleşme) eseri azimleştirir" gibi ifadeleri, şirket kurarak yardımlaşmanın ve verimliliğin önemini dile getirmiştir. Ayrıca, post-modern yönetim anlayışlarında da görüldüğü gibi, sermayenin tabana yayılması ve üretimle yönetimde etkinliği sağlamak için şirketlerde halka açıklık oranı ile çalışanların sermayeye ortak edilmesi için teşvik edici veya zorlayıcı yasal düzenlemeler de plancılık kapsamına alınabilir.

Risale-i Nur, Kuran ve Sünnet ışığında ekonomik ve mali faaliyetlerin de; ölçü, mizan, adalet, hakkaniyet, iktisat, yardımlaşma ve insanlığın yararına olan işlerde yarışmak gibi temel ilkeler çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini ders vermektedir. Burada temel kriter ise gerçek tahkiki iman elde etmekle dünyaperestlik hissiyatı ile nefisperestliği bırakarak nizama tabi olmak ve hikmetle iş yapmaktır. Malayani olarak addedilen lüzumsuz, faydasız, israflı ve zararlı işlerden uzak durmakla

dünyevi hırsını ve şehvetini kanaat, çalışmak ve sabırla terbiye etmek tahkiki imana sahip bir Müslümanın karakteri haline gelmelidir. “Allah sadakanın bereketini artırır ve faizin faydasını kaldırır” gibi ayetler dikkate alınarak Kuran’ın getirdiği hükümlere sıkı sıkıya sarılmak gerektiğini şiddetle savunmaktadır. Bu ilkeler sadece avam tabakası denilen halk için değil aynı zamanda havas denilen yönetici, eşraf ve alimler için de dikkate alınmalıdır.

Modern iktisat teorisinin sadece dünya hayatıyla ilgili sınırsız ihtiyaçların sınırlı kaynaklarla karşılanabilmesi noktasında analizler yaparken, İslam ekonomisi ise sadece dünya hayatını değil aynı zamanda ahiret hayatıyla birlikte dünya hayatını birlikte dikkate aldığı görülmektedir. Dünya hayatını ve gereklerini, ahiretin bir tarlası ve bir mezarası gibi planlanması gereken eldeki kaynaklardan birisi olarak değerlendirir. Risale-i nur tefsirindeki temel yaklaşım da bu noktada her gün verilmiş olan yirmi dört saatlik ömür de bir kıt sermaye olarak ele alınmakta ancak bu sermaye ile ebedi bir hayatı dünyalar kadar bağlar ve bahçeler kazanma imkânı sunan bir fırsat olarak ele alınmaktadır. Buna göre, Allah’ın verdiği nimetlerden en doğru yararlanmayı ve israfın önlenmesi için planlar yapılmalı ve bütçeleme faizli borçlanma olmaksızın denk olarak oluşturulmalıdır. Bunun için de gösteriş ve hırs olmaksızın Allah’ın nimetlerinden Allah’ın kullarını sadece dünya hayatında değil ahiret hayatında da en iyi şekilde yararlandırmaya yönelik planlama ve bütçeleme yapılmalıdır.

Kaynakça

- Ansari, M. (1994). İslamic Perspectives on Sustainable Development. *The American Journal of Islamic Studies*, 394-402.
- Arafah, R., & Fathiy, M. U. (2013). Assets Distribution Potential with Islamic Financial Planning Method. *Proceeding of Sharia Economics Conference* (s. 131-137). Hannover: ISSN-Online 2195-8440.
- Aström, Z. H. (2011). Paradigm Shift for Sustainable Development: The Contribution of Islamic Economics. *Journal of Economic and Social Studies*, 73-84.
- Aniss Boumediene, (2015) "Financing government budget deficit as a liquidity risk mitigation tool for Islamic Banks: A dynamic approach" Emerald Group Publishing Limited
- Chaudhry, M. S. (1992) *The Principles of Islamic Political Economy*, St. Martin Press
- Çayıroğlu, Y. (2014). İslâm İktisadının karakteristik özellikleri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 149-183.
- Gundolf, K., & Filser, M. (2013). Management Research and Religion: A Citation Analysis. *Journal of Business Ethics*, January 1,, 177-185.
- Khaf, Monzer, (1997) *Islamic Development Bank, Instruments Of Meeting Budget Deficit In Islamic Economy*, ISBN: 9960-32-002-2, Jeddah
- Khan, M. F. (2013). Theorizing Islamic Economics: Search for a Framework for Islamic Economic Analysis. *Islamic Econ.*, Vol. 26 No. 1, 203-236.
- Koehler, B. (2011). The Economist Mohammed Ibn Abdullah (570 – 632). *Economic Affairs*, 109-114.
- Marsuki, M. Z. (2009). Religious Agendas Towards Sustainable Development: An Islamic Perspective. *Malaysian Journal of Science and Technology Studies*, 22-39.
- Mennan, M. (1984). *İslam ve Çağdaş Ekonomik Konular*. İstanbul: Fikir Yayınları, Terc:Ali Zengin, .
- Nakvi, N. H. (1985). *Ekonomi ve Ahlak*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Nienhaus, V. (2013). Method and Substance of Islamic Economics: Moving Where? *Islamic Economics*, 169-202.
- Nursi, B. S. (1655). *Lemalar*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, B. S. (1993). *Münazarat*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, B. S. (2002). *Mektubat*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Öney, E. (1987). *İktisadi Planlama*. Ankara: Savaş Yayınları No:34.
- Riis, O. (1989). The Role of Religion in Legitimizing the Modern Structuration of Society. *Acta Sociologia*, 137153.
- Wilber, C. K. (1974). The 'New' Economic History Re-examined: R. H. Tawney on the Origins of Capitalism. *American Journal of Economics & Sociology*, July 1,, 249-258.
- Yusuf, E. (1970). *Kitap El- Haraç*, . İstanbul: Çev: Ali Özbek.
- Zaman, A. (2012). Crisis in Islamic Economics: Diagnosis and Prescriptions. *Islamic Econ, n.*, Vol. 25 No. 1, 143-166.